

HEIKKI KUJANSIVU

Ponnekkaasti nykykapitalismista

Finanssikapitalismi – jumala on kuollut. Toim. Otto Bruun & Teppo Eskelinen. Like, Helsinki 2009. 126 s.

Otto Bruun, Teppo Eskelinen, Ilkka Kauppinen & Hanna Kuusela, *Immateriaalitalous. Kapitalismin uusin muoto.* Gaudeamus, Helsinki 2009. 230 s.

Osana viime aikojen pamflettiaaltoa vuoden 2009 loppupuolella maamme rantautui finanssikapitalismia käsittelevä ja sen kuolemaa julistava pamfletti. Loppuvuodesta ilmestyi myös toinen, osin samojen tekijöiden kynästä lähtöisin oleva teos immateriaalitaloudesta kapitalismin uusimpana muotona. Äkkiseltään voisi kuvitella, että tekijöiden näkemyksen mukaan immateriaalitalouteen perustuva uusi kapitalismin muoto on korvannut manalleen menneen finanssikapitalismin. Tästä teoksissa ei kuitenkaan ole kyse. Molemmissa kapitalismin muotoja tarkastellaan lähinnä suhteessa viimeaikaisiin tapahtumiin ja/tai kapitalististen länsimaiden taloudellis-poliittiseen nykyilmastoon, ei suhteessa toisiinsa. Lisäksi molemmissa teoksissa pyritään käsiteltyjen ilmiöiden talouspoliittiseen analyysiin.

Finanssikriisin seurauksista

Finanssikapitalismilla tarkoitetaan yleisesti tilannetta, jossa kapitalistisen toiminnan painopiste siirtyy raha- ja rahoitusmarkkinoille. Rahoitus on aina ollut osa kapitalismia, eikä nykyinen finanssikapitalismi ole ensimmäinen alan suhteellisen osuuden kasvun aikakausi. 1970-luvun rahoitusmarkkinoiden vapautumisesta liikkeelle lähteneeseen nykyiseen finanssikapitalismiin liittyy kuitenkin itse rahoitusalan sisäisten muutosten lisäksi ainakin kaksi merkittävää erityispiirrettä. Käytännössä katsoen kaikista länsimaiden kansalaisista on tullut joko suoraan tai välillisesti rahoitusmarkkinoiden toimijoita tai osallisia. Finanssikapi-

talismin nousuun yhdistyneen uusliberalistisen ideologian hegemonia on johtanut siihen, että myös julkishallinto toimii yhä enemmän nykykapitalistisen yrityksen logiikkaa noudattaen.

Pamfletin toimittajien perusväite on, että finanssikapitalismi on ollut nietscheläinen jumala, jonka parin vuoden takainen finanssikriisi on suistanut jalustaltaan. Tavoitteena on pohtia, mitä finanssikriisi merkitsee ja mitkä ovat sen mahdolliset ja toivottavat taloudellis-poliittiset seuraukset. Itse asiassa pamfletissa käsitelläänkin pikemmin finanssikriisiä kuin finanssikapitalismia. Sekä kriisin vaikutus että se, missä jumala luuraa, voidaan kuitenkin kyseenalaistaa.

Jo nyt lienee selvää, ettei nykyinen finanssikriisi aiheuta merkittäviä muutoksia finanssikapitalismin rakenteisiin. Pikemminkin kriisin hoidossa toistuu sama kaava, jolla Yhdysvaltain johtamassa maailmantaloudessa on yleensä toimittu: rahoitusalan ylilyönteihin reagoidaan jälkikäteisesti säätämällä täsmälakeja, jonka jälkeen kapitalistinen innovointi voi taas vapaasti purjehtia kohti uutta vielä kartoittamatonta karia. Yhdysvaltain ja yhdysvaltalaisen yritysten taloudellisista eduista puolestaan huolehditaan ennaltaehkäisevästi. Samaa toimintatapaa noudatetaan Euroopassa, joskin toisinaan eri keinoin. Finanssikriisillä onkin merkittäviä seurauksia ehkä vain kapitalismin uusliberalistiselle tulkinnalle, ei finanssikapitalismille tai kapitalismille sinänsä. Finanssikapitalismin sijaan juuri viime mainittu – kapitalismi sellaisenaan – on se viimeisten parinkymmenen vuoden aikana jumalaksi kohonnut talous- ja yhteiskuntajär-

jestys, jonka kuoleman mahdollisuudesta olisi keskusteltava. Kirjan kaikille kirjoittajille kuitenkin riittää sääntelyn perään kuuluttaminen.

Toimittajien tavoin pamfletin muut kirjoittajat ovat kansalaisaktivisteja, toimittajia ja tutkijoita. Suomalaisen kirjoittajien lisäksi mukaan mahtuu myös yksi brittiläisen toimittajan kirjoittama Britannian kiinteistömarkkinoita käsittelevä kirjoitus (jossa mainittu terassi ei kyllä ole suomalainen terassi, vaan yksinkertaisimmin ilmaistuna talo). Suomalaisen kirjoittajien artikkeleissa kritisoidaan Suomen poliittisen johdon suhtautumista finanssikriisiin (Markus Jäntti), käsitellään veroparatiisien roolia nykyisessä maailmantaloudessa (Matti Ylönen), esitetään tulkinta Keynesin kapitalismikäsitteestä ja sen mahdollistamista keinoista säädellä rahoitusala (Lauri Holappa) sekä tarkastellaan rahoituksen luonnetta ja toimintatapoja (Ville-Pekka Sorsa). Näiden artikkelien lisäksi teokseen sisältyy kaksi ”vihreästä” näkökulmasta finanssikriisin mahdollisia seurauksia lähestyvää kirjoitusta. Leo Stranius käsittelee asiaa yleisesti ympäristön, Tuuli Hirvilampi ja Elina Turunen hyvinvointivaltion ja sosiaaliturvan kannalta.

Kaikkiin artikkeleihin sisältyy sekä ansiokasta kritiikkiä että arvokkaita ja varteenotettavia ehdotuksia nykyongelmien korjaamiseksi. Tässä ei ole mahdollisuutta arvioida kritiikkiä tai ehdotuksia tarkemmin, joten poimin vain yhden kahdessa viime mainitussa artikkelissa tehdyn ehdotuksen. Sekä Stranius että Hirvilampi ja Turunen nostavat yhtenä kriisin mahdollisena seurauksena ja joidenkin nykytilanteen ongelmien ratkaisuna perustulon ympä-

siihen ajatuksen maksimielintasosta. Perustulo on nykyjärjestelmässä vasemmistolaisittain ongelmallinen ajatus silloin, kun siinä ei ole kyse vain nykyisen sosiaaliturvajärjestelmän virtaviivaistamisesta. Toisaalta maksimielintason ajatus ei enää sovi nykyjärjestelmään, joten sen myötä puhutaan ratkaisevasti toisella tavalla järjestetystä yhteiskunnasta. Esimerkiksi ehdotettu yksityisen kulutuksen karsiminen pääomatulojen verotuksen progressiolla ei enää olisi tarpeellista tilanteessa, jossa on (merkityksenkäs) maksimielintaso. Jää kuitenkin avoimeksi, kummasta tilanteesta lopulta puhutaan.

Immateriaalitaloudesta toimintaohjeisiin

Vasemmistofoorumin tuottamassa immateriaalitaloutta käsittelevässä tutkimuksessa perustuloa ei juuri mainita. Oletus sen tapaisesta käytännöstä tuntuu kuitenkin kummittelevan esimerkiksi teoksen yleisen tekijänoikeuksien kritiikin taustalla. Teos on oikeastaan tutkimuksen ja pamfletin yhdistelmä, vaikka tekijät kutsuvatkin kirjaansa tutkimukseksi. Joka tapauksessa se pyrkii astetta tarkempaan analyysiin kuin finanssikriisiä käsittelevä pamfletti. Teos lähtee liikkeelle innovaatiopuheen analyysistä ja päättyy immateriaalitalouden ilmiöiden ja siihen liitettyjen väitteiden analyysin kautta antamaan ohjeita siitä, mitä nyt pitäisi tehdä.

Kirjan paras anti sisältyy sen ensimmäiseen ja kolmanteen lukuun. Niissä myös pitäydytään selkeimmin tutkimuspuheessa. Luvut kuitenkin käsittelevät ilmiöitä – innovaatiopuhe ja poikkikansallisen kapitalistiluokan muodostuminen – jotka liittyvät immateriaalitalouden nousuun, mutta eivät mitenkään väistämättä seuraa juuri siitä tai toimi sen edellytyksenä. Kolmanesta luvusta löytyy myös täsmällisin kuvaus siitä, mistä immateriaalitalouden nousussa on kyse.

Immateriaalisen omaisuuden merkityksen kasvu seuraa *yhdestä* yritysten kannattavuuden parantamiseksi omaksutusta strategiasta,

joka koostuu aineettoman omaisuuden omistusoikeuksien *tiukentuneesta* sääntelystä ja tiedon sekä informaation *systemaattisemmasta* aitaamisesta yksityisomaisuudeksi. Immateriaalitaloudessa on siis kyse kapitalismin varsinaisesta laajenemisesta ja talouden piiriin vielä kuuluttoman haltuunotosta vain osin ja tietyissä instituutioissa kuten yliopistoissa. Instituutioita kohdanneiden muutosten keskeisin selittävä tekijä lienee kuitenkin uusliberalistisen ideologian tunkeutuminen julkishallintoon, ei talouden immateriaalisoituminen sinänsä. Yritysten taloudellisen toiminnan piiriin kuuluvaa taas pyritään rajaamaan tarkemmin niiden omaisuudeksi, ja sen taloudellista hyödyntämistä kontrolloidaan tarkemmin. Tämä toiminta on kapitalistisessa järjestelmässä toimivan yrityksen kannalta täysin ymmärrettävää. Se on myös vain yksi yritysten kannattavuuden ylläpitämiseksi omaksutusta strategia, joskin juuri se, josta suurelta osin seuraa immateriaalisen omaisuuden arvon nousu.

Teoksessa immateriaalitalouden yksityiskohdat ja sen eri puoliin liittyvät vaikutukset tuntuvat välillä menevän sekaisin. Ehkä tästä johtuu myös se, ettei teoksesta oikein löydy (kahden lukukerran jäljiltä) selkeää vastausta siihen, pitävätkö tekijät immateriaalitaloutta kapitalismin uutena muotona, ja jos pitävät, niin miltä osin ja millä perusteilla. Teos herättää myös muita kysymyksiä, joista otan esiin kaksi.

Ensimmäinen kysymys koskee teoksen käsitteitä ja niiden määrittelyä. Esimerkiksi immateriaalitalouden kaltainen peruskäsite kyllä määrittellään, joskin tukeutumalla ”ajatushautomon” asiantuntijaan (15), ja sen sisällöstä esitetään kuvauksia ja listoja. Näissä kuvauksissa se jätetään kuitenkin niin epä-määräiseksi ja joustavaksi, että se voidaan kytkeä lähes mihin tahansa puheeseen tai ilmiöön. Ongelmia aiheutuu myös, kun (määrittelemätön) ”immateriaalinen” käännetään ”aineettomaksi” ja ryhdytään määrittelemään tätä aineettomuutta jonain aineellisesta ratkaisevasti poikkeavana. Immateriaalinen ei

kuitenkaan ole aineetonta sanan perusmerkityksessä vaan jotain, joka on aineessa, mutta ei tuota ainetta (immateriaa). Tämän seikan huomiotta jättäminen johtaa esimerkiksi siihen, että aineettoman tavaran omistaminen voidaan samassa alaluvussa esittää sekä ”kiistatta luonteeltaan hyvin” erilaisena kuin materiaalisen tavaran omistaminen (71) että jonain joka ”ei poikkea aineellisen tavaran omistamisesta” (75). Antinomia voidaan ymmärtää kahden erilaisen näkökulman tuottamana ristiriitana, mutta ongelmana pysyy edelleen se, missä tätä aineetonta (tavaraa) on muodossa, joka tekisi siitä ja sen omistamisesta luonteeltaan ”hyvin erilaista” suhteessa materiaaliseen tavarahan. Tai jos jonkun katsannossa jossain valmiina välkkyviä materialisoitumistaan odottavia ideoita onkin, asian merkitystä kapitalismille ja sen kritiikille sopii kysyä.

Toinen teoksen herättämä kysymys liittyy tekijöiden tapaan lähestyä käsittelemään asioita. Tuntuu siltä, kuin kirjoittajat määrittelisivät käsitteitä ja kirjoittaisivat reaktiivisesti suhteessa joihinkin aikamme ilmiöihin. Tällaisia näyttäisivät olevan esimerkiksi Microsoftin markkina-asema sekä nettilataaminen. Microsoft-ilmiö näyttää teoksessa vaikuttavan vääristävästi immateriaalitalouden monopolisoitumisherkyydestä esitettyjen väitteiden ja monopolia koskevien analyysien taustalla.

Nettilataamista teoksessa sen sijaan puolustetaan esittämällä käytäntö kapitalistisen omistajajärjestelmän ”jäytämisenä” (192). Ilman nettilataamista teoksessa ei olisi tarvetta yleiselle tekijänoikeuksien kritiikille. Nettilataamisen voi nähdä aiheuttavan suoraan myös esimerkiksi pyrkimykset määrittellä aineeton omaisuus jonkinlaisena kaikille yhteisen ideoiden tai asioiden sfääriin haltuunottona ja kauppatavaraksi muuttamisena. Niinpä tekijät postuloivat juuri ennen aineettoman omaisuuden määrittelyä ajatuksen ”immateriaalisesta yhteisvauraudesta” (70). Mainitunlaista haltuunottoa varmasti tapahtuu, mutta erittelemättömänä ilmiönä tätä yhteis-

Kirjat

vaurautta tuskin on olemassa. Yhteisvaurautta eivät nykyään ole ainakaan nettiladatut teokset. Tässä yhteydessä olisikin toivonut tarkempaa historiallista analyysia kulttuurista ja sen tuottamisesta.

Nettilataaminen ja sen ympärille järjestäytyneet puolueet tuntuvat vasemmistolaisen kapitalismikritiikin näkökulmasta myös epätohdennäköisiltä liittolaisilta. Tähän on ainakin kaksi syytä. Nettilataamisella tuskin on suurta vaikutusta poikkikansallisten kulttuurialan suuryritysten menestykseen. Voittojen supistuessa ne etsivät tuottavia toimintatapoja muualta ja sysäävät muiden suuryritysten tapaan menetyksensä tuotantoketjun alempien tasojen hoidettavaksi. Näin nettilataaminen johtaa osaltaan viime kädessä kulttuurityöntekijöiden aseman kurjistumiseen. Nettilataamiseen liittyy myös itsekäs hyödyn tavoittelu: ”minä saan nyt ilmaiseksi,

mutta ehkä joku joskus maksaakin”. Tästä näkökulmasta nettilataamista voi pitää perikapitalistisena kulujen karsimisena, jossa hyödynetään uuden teknologian suoma mahdollisuutta hankkia ilmaiseksi muuten maksullinen tavara. Nettilataamiseen sisältyvä kapitalistinen ajattelu nousee selkeästi esiin myös teoksessa myönteisessä hengessä lainatussa Piraattipuolueen kannassa tekijänoikeuksiin. Kannanotot saavat toisinaan tekijöiden omankin näkemyksen näyttämään varsin kummalta. Tekijät esimerkiksi kirjoittavat tekijänoikeuksien alaisten teosten hahmojen muuttamisesta tavaramerkeiksi, jolloin oikeudet niihin eivät raukea ja niiden omistaja voi jatkaa hahmon taloudellista hyödyntämistä – ”tuottaa voittoa” – yksinoikeudella (167). Huoli tekijänoikeuksien keinotekoisesta pidentämisestä on ymmärrettävä, mutta kysymykseksi jää, miksi esimerkiksi (samassa yh-

teydessä mainittu) Mikki Hiiri ei saisi tuottaa voittoa *vain* oikeuksien omistajalle. Keille kaikille sen pitäisi tuottaa *voittoa*? Ollaanko tässä enää vasemmistolaisen kritiikin piirissä, vai onko tavoitteena pikemminkin jonkinlainen sääntelemätön kapitalismi?

Näistä kysymyksistä huolimatta teosta voi suositella kaikille nykyiseen taloudellis-poliittiseen järjestelmään tympääntyneille. Teos käsittelee tärkeitä asioita ja sisältää ongelmiansa ohella paljon varteenotettavia huomioita ja ehdotuksia. Tekijöiden olisi kuitenkin toivonut määrittelevän käsitteensä ja tekevän kokonaisanalyysinsa huolellisemmin. He olisivat myös voineet pitäytyä vain yhteiskunnallisesti merkittävässä immateriaalitalouteen liittyvissä ongelmissa ja analysoida ne tarkasti.